

УДК 37.091.4УШИН(092):37.013.3
DOI <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264674>

ІВАН КРАВЧЕНКО
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6114-4591>
(Полтава)
Work place: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Country: Ukraine
Email: ivanvitalievishkravchenko@gmail.com

К. Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЗМІСТ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті проаналізовано та розкрито педагогічну спадщину К.Д.Ушинського, основні принципи, а саме (принцип наочності, доступності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності, своєчасності, самостійності учнів, науковості, та ін.), а також зміст навчання у закладах освіти. Акцентовано увагу на важливості вивчення педагогічних поглядів видатного педагога в умовах реформування та удосконалення системи вищої освіти України.

Ключові слова: К. Д. Ушинський; учитель; заклади освіти; принципи навчання; зміст навчання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах сьогодення реформування системи освіти в Україні є важливою складовою підготовки гармонійно розвиненої особистості. Швидкі перетворення які відбуваються в усіх сферах життя і суспільних відносин зумовлюють потребу в удосконаленні та оновленні системи професійної підготовки майбутніх вчителів. Тому у вищих педагогічних навчальних закладах домінантою навчально-виховного процесу стає підготовка вчителя, який глибоко усвідомлює свою професійну відповідальність, є людиною культури, що не лише надає теоретичні знання з того чи іншого навчального предмету, а й активно впливає на духовно-освітній розвиток тих, кого він навчає та виховує. Значний внесок у розвиток теорії і практики системи підготовки учителів зробив видатний педагог минулого К. Д. Ушинський.

Думки видатного педагога по цьому питанню викладені у багатьох статтях, працях, а саме: «Проект учительської семінарії», «Педагогічна подорож по Швейцарії», в статтях «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Думка колезького радника К. Д. Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту», в передмові до книги «Людина як предмет виховання» та ін. Педагогічну діяльність Костянтин Дмитрович вважав мистецтвом: «Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найобширніше, складне, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво складне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібностей і нахилу, і як мистецтво, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу довершеної людини...» (Мітюрів, 1971, с. 107).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про увагу науковців до таких аспектів підготовки майбутнього вчителя: формуванню педагогічної творчості (О. А. Кривильов, В. А. Кан-Калик, Н. В. Мартишина, С. О. Сисоєва), формуванню професійної компетентності майбутніх учителів (І. В. Букреева, О. В. Добудько, А. Г. Кирилов, Н. М. Мурована, Є. М. Павлютенков, В. І. Саюк, А. В. Хуторський, Г. В. Монастирна), підготовка вчителів за кордоном (Н. В. Абашкіна, Т. І. Вакуленко, М. П. Лещенко), проблемам та перспективам вищої педагогічної освіти (А. М. Алексюк, Є. П. Белозерцев, О. В. Глузман), педагогічної майстерності (Є. С. Барбіна, І. А. Зязюн, О. А. Лавріненко).

Основні вимоги до підготовки вчителів розкривали ще Я.А.Коменський, Ж.Руссо, А.Дістервег, Й. Песталоцці, та ін. Значної уваги питанням удосконалення змісту педагогічної освіти приділяли і вітчизняні педагоги: М.Пирогов, Х.Алчевська, А.Макаренко, В.Сухомлинський. Педагогічні напрацювання К.Д.Ушинського розвивали П.Грабовський, Леся Українка, І.Франко, М.Коцюбинський, та ін.

Вчений розробив зміст спеціальної підготовки вчителя, визначив коло наук для вивчення майбутніми народними вчителями в учительських семінаріях. Він наголошував на всебічній підготовці вчителя, щоб він мав пізнання не лише в законі Божому, граматиці, арифметиці, географії та історії, але й у природничих науках, медицині, сільському господарстві; окрім того, вчитель має вміння добре писати, малювати, креслити, читати ясно і виразно і, якщо можливо, навіть співати. Центральне місце серед цих наук він відводить рідній мові, бо цей предмет входить в усі інші предмети і вбирає в себе їхні результати.

У «Проекті учительської семінарії» К. Д. Ушинський висловив цінні думки не лише щодо питань підготовки вчителів початкової школи, але й для середніх навчальних закладів та викладачів педагогіки. Він висунув ідеї, які набагато випередили час. Вважав за необхідне відкрити при університетах педагогічні факультети, визначив для них наукові дисципліни. Педагогічні факультети, що пропонувалися ним, мали бути центрами розвитку і поширення педагогічної науки.

Мета статті полягає в аналітичному осмисленні педагогічної спадщини К. Д. Ушинського, розкритті основних принципів та змісту навчання у закладах освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. К. Д. Ушинський вважав, що для забезпечення оптимізації навчального процесу треба добре знати основні закономірності і принципи дидактики, індивідуальні та психологічні особливості розвитку дітей, які він виводив із закономірностей процесу пізнання, розрізняючи при цьому відмінності між процесом наукового пізнання і учіння.

Основний зміст дидактичного підходу К. Д. Ушинського висвітлено у *сформульованих ним принципах навчання: принципі наочності, доступності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності, своєчасності, самостійності* учнів, науковості. У процесі навчання ці принципи не виступають самостійно, а органічно переплітаються і обумовлюють один одного.

Принцип науковості навчання. Як відомо, у змісті загальної освіти К. Д. Ушинський приділяв велике місце природничим знанням, а в постановці викладання гуманітарних предметів виступав проти одностороннього, класичного його спрямування. Цей принцип К. Д. Ушинський поширював і на предмет рідної мови в школі, в якому, за його словами «...одухотворяється весь народ і вся його батьківщина» (Ушинський, 1954а, с. 23). Обґрунтовуючи доступність навчання, видатний педагог ніколи не стояв на позиціях спрощеного, розважального навчання. Він стверджував, що легке навчання призводить до байдужості, нудьги, затримки емоційно-пізнавального розвитку учнів. «Непедагогічно також робить і той, хто неспроможний підняти дитину до розуміння якого-небудь предмета, намагається знизити цей предмет до рівня дитячого розуміння» (Ушинський, 1954а, с. 123). Водночас, дбаючи про доступність навчання, учитель повинен уникати крайнощів, що позначаються на характері та рівні емоцій учня, оскільки: «...зустрічаючись з надмірними вимогами навчання взагалі і якого-небудь окремого предмета, зокрема й натрапляючи на непереборні в даному віці труднощі, дитина може зневіритися в своїх власних силах, і ця впевненість у ній так укоріниться, що надовго затримає її успіхи у навчанні» (Ушинський, 1954а, с. 114). К. Д. Ушинський стверджував, що зміст навчання має бути адаптованим з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань і вмінь, розвитку. На думку Костянтина Ушинського, навчання може виконати освітні та виховні завдання лише в тому випадку, якщо воно буде дотримуватися трьох основних умов: зв'язок з життям; відповідність до психофізичного розвитку дитини; навчання рідною мовою.

К. Д. Ушинський *першим науково обґрунтував принцип наочності навчання*. Він пов'язав його не лише із зоровими відчуттями, як це було у попередників, а дав психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання випливає з особливостей мислення школярів: «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями...» і не можна примусити її мислити інакше (Ушинський, 1949, с. 245-261). Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного, вказує на тісне поєднання наочності і слова (читання, розповіді, бесіди тощо).

Принцип свідомості й активності навчання. Немоżliве активне навчання, що не супроводжується розумінням. На думку вченого, свідомість і активність невіддільні: активність є формою, у якій здійснюється свідоме навчання. Педагог вказував, що знати на пам'ять – ще не означає знати. Критерій якості знань – ступінь їх розуміння учнями. Можна виділити наступні умови реалізації цього принципу: навчання рідною мовою, зв'язок навчання з розвитком мислення, доступність матеріалу, чітке формулювання основних положень тощо. У процесі навчання необхідне активне оволодіння знаннями і вміннями на основі їх осмислення, творчої переробки і застосування в процесі самостійної роботи, співпраці вчителя і учнів в усвідомленому досягненні мети навчання.

Принцип послідовності і систематичності К. Д. Ушинський розумів у тому, що навчання потрібно будувати так, щоб воно у певній послідовності виробляло в учнів єдину систему знань, умінь і навичок. Для реалізації принципу вчений радить вчити дітей порівнювати, класифікувати предмети. Знання і вміння дітей повинні бути систематизованими, а їх формування здійснюватися в такій послідовності, щоб елемент учбового матеріалу, що вивчається, був логічно пов'язаний з іншими його елементами.

Систематичність та послідовність дозволяють прогнозувати темп засвоєння того чи іншого навчального матеріалу, їх сумісність та цінність. К. Д. Ушинський вважав, що «тільки система, звичайно розумна, що виходить із самої сутності предметів, дає нам повну владу над нашими знаннями» (Ушинський, 1983, с. 247).

Принцип міцності засвоєння знань, як вважав К. Д. Ушинський, реалізується, передусім, через повторення і вправи. Повторення, вважав К. Д. Ушинський, потрібно не для того, щоб «відновити забуте, але для того, щоб попередити можливість забуття»; будь-який крок вперед в справі навчання повинен спиратися на вже засвоєні знання (Ушинський, 1954а, с. 102). Він пише: «...пам'ять міцніє саме тими фактами, які ми в неї вкладаємо, і ухитряється до ухвалення подібного ж роду фактів, наскільки ці нові факти можуть скласти міцні асоціації з фактами, придбаними раніше.

Принцип поєднання інтересу й відповідальності у навчанні. Вчений наголошував на тому, щоб навчання носило серйозний характер. З перших днів треба виховувати у дітей ставлення до навчання як до серйозної праці. А серйозна праця, як вказує педагог, завжди важка. Бажання вчитися, інтерес до знань є важливою умовою успішного навчання. Підкреслюючи велику роль інтересу у навчальній діяльності, педагог зазначав, що «треба робити навчання цікавим для дитини, але водночас слід вимагати від дітей

точного виконання й нецікавих для них завдань...» (Ушинський, 1954b, с. 267). Тому треба привчати дітей виконувати свої обов'язки і отримувати задоволення від їх виконання. Навчання розглядалося К. Д. Ушинським як процес подолання труднощів, у якому завжди існує взаємодія почуттів і волі.

Принцип науковості навчання передбачає відповідність змісту освіти до рівня розвитку сучасної науки та техніки, досвіду, накопиченого світовою цивілізацією. Принцип науковості вимагає, щоб зміст освіти, що реалізується як навчальний, так і в позанавчальний час, було спрямовано на ознайомлення учнів з об'єктивними науковими фактами, явищами, законами, основними теоріями та концепціями тієї чи іншої іншої галузі, наближаючись до розкриття її сучасних досягнень та перспектив розвитку.

Маючи прямиї стосунки до змісту освіти, принцип науковості визначає вимоги до розробки навчальних планів, навчальних програм та підручників. При побудові навчального процесу він вимагає використання додаткового матеріалу, містить відомості про глобальні проблеми та сучасні досягнення. Послідовне здійснення принципу науковості означає орієнтацію процесу навчання на формування у учнів концептуального бачення світу та створення його адекватного та реалістичного образу.

К. Д. Ушинський вважав, що навчання і виховання базується на закономірності єдності навчання і виховання у цілісному педагогічному процесі. Цей принцип передбачає формування у процесі навчання базової культури особистості: моральної, правової, естетичної, фізичної, культури праці та життєдіяльності, спілкування. Виховання в процесі навчання пов'язане з інтелектуальним розвитком і, перш за все, з розвитком креативності індивідуальних пізнавальних здібностей з урахуванням інтересів учнів.

Виховуючий ефект у навчанні залежить від змісту освіти, її різнобічності, гуманітарної спрямованості та науковості. Засвоєння навчального матеріалу розвиває як пізнавальну сферу учнів, а й формує навички навчальної праці, такі особистісні властивості, як організованість, самостійність, посидючість, працьовитість, діловитість, вимогливість до себе та інших, дисциплінованість.

К. Д. Ушинський зазначав, що «вчення є працею і має залишитися працею, але працею, повній думки, так, щоб найцікавіше вчення залежало від серйозної думки, а не від якихось прикрас, що не йдуть до справи» (Ушинський, 1983, с. 218).

У багатьох своїх роботах К. Д. Ушинський висловлює тверде переконання в тому, що одним з найважливіших якостей вчителя є знання, і не тільки предмета, що викладається, але і спеціально педагогічні. Природні виховні таланти, які самі прокладають собі дорогу, зустрічаються рідко, «знання та вміння викладати та діяти викладанням на розумовий та моральний розвиток дітей можуть бути повідомлені молодим людям, які не мають особливих здібностей» (Ушинський, 1998, с. 138).

Учитель повинен мати різноманітні, ясні, точні та певні знання з тих наук, які він викладатиме. Крім того, К. Ушинський вважав, що майбутньому учителеві необхідно прищепити цілу низку педагогічних навичок, необхідних у роботі. Так, вчитель повинен навчитися красиво і правильно писати, малювати, креслити, читати ясно і виразно і, якщо можливо, навіть співати.

К. Д. Ушинський вважав, що педагог може впливати на особистість учня лише тоді, коли він матиме тверді суспільні та педагогічні переконання, коли педагог розумітиме і усвідомлюватиме свою роль у навчальному процесі, матиме високу мету педагогічної діяльності. Без усвідомлення високого призначення педагогічної діяльності неможливо прийти до бажаного результату.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином всебічне вивчення основних принципів та змісту навчання видатного педагога К. Д. Ушинського є необхідною складовою підготовки майбутніх учителів. Багатопланові погляди К. Д. Ушинського на зміст навчання, основні принципи навчання пройняті великою любов'ю до благородної учительської праці. Його бачення системи підготовки народного учителя було прогресивним свого часу і залишається актуальним і тепер. У К. Д. Ушинського і сьогодні є чому повчитися педагогові сучасної української школи, школи про яку міг тільки мріяти видатний педагог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Мітюрів Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. Київ : Рад. шк., 1971. 107 с.
- Ушинський К. Д. О пользе педагогической литературы. 1948. URL: http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_o_polze.html
- Ушинський К. Д. Педагогические сочинения : в 6-ти т. Москва : Педагогика, 1988. Т. 1. 414 с.
- Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Київ : Рад. шк., 1983. Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. 488 с.
- Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ : Рад. шк., 1949. 418 с.
- Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Мельничук О. С. Історія педагогіки України. Кіровоград, 1998. С. 121-153.
- Ушинський К. Д. Про користь педагогічної літератури. URL: <http://um.co.ua/5/5-6/5-6005.html>
- Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. Київ : Рад. шк., 1954а. Т. 2. 442 с.
- Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. Київ : Рад. письменник, 1954b. Т. 4. С. 36.

REFERENCES

- Mitiurov, B. N. (1971). *Pedahohichni idei Yana Amosa Komenskoho na Ukraini [Pedagogical ideas of Jan Amos Comenius in Ukraine]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
- Ushinskii, K. D. (1948). *O polze pedagogicheskoi literatury [The use of pedagogical literature]*. Retrived from http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_o_polze.html [in Russian].
- Ushinskii, K. D. (1988). *Pedagogicheskie sochineniia [Pedagogical works]* (Vol. 1). Moskva: Pedagogika [in Russian].

Ushynskiy, K. D. (1949). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. Kyiv: Rad. shk [in Ukrainian].

Ushynskiy, K. D. (1954a). *Tvory [Works]* (Vol. 2). Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].

Ushynskiy, K. D. (1954b). *Tvory [Works]* (Vol. 4). Kyiv: Rad. pismennyk [in Ukrainian].

Ushynskiy, K. D. (1988). *Liudyna yak predmet vykhovannia [Man as an object of education]*. In Melnychuk, O. S. *Istoriia pedahohiky Ukrainy [History of pedagogy of Ukraine]*. Kirovohrad [in Ukrainian].

Ushynskiy, K. D. *Pro koryst pedahohichnoi literatury [The use of pedagogical literature]*. Retrived from <http://um.co.ua/5/5-6/5-6005.html> [in Ukrainian].

Ushynskiy, K. D. (1983). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Vol. 1: Teoretychni problemy pedahohiky [Theoretical problems of pedagogy]). Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].

IVAN KRAVCHENKO

K.D. USHYNKYI ON THE BASIC PRINCIPLES AND CONTENT OF EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with analyzing and revealing the pedagogical heritage of K.D. Ushynskiy, the main principles, namely (the principle of visibility, accessibility, awareness and activity, consistency and regularity, strength of knowledge, connection of learning with life, emotionality, combination of interest and responsibility, timeliness, independence of students, science, etc.), as well as the content of education in educational institutions. Emphasis is focused on the importance of studying the pedagogical views of the outstanding teacher in terms of reforming and improving the system of higher education in Ukraine.

Key words: *K.D. Ushynskiy; teacher; educational institutions; principles of education; content of training.*